

Етістік райларының тарихи және заманауи сипаты

Орындаған: Беласар Іңкәрім
қтә-47

Рай деген не?

Сөйлеушінің сөзі арқылы қимылдың болмысқа, шындыққа қатысын білдіретін етістік формалары **рай** деп аталады.

Рай түрлері

ЕТІСТІК

Рай

Ашық (бардым)

Бұйрық (бар)

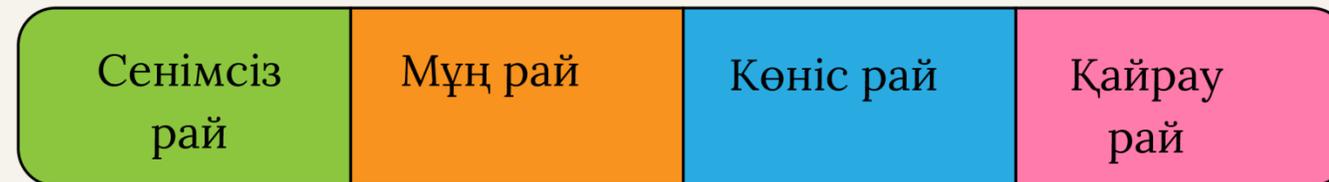
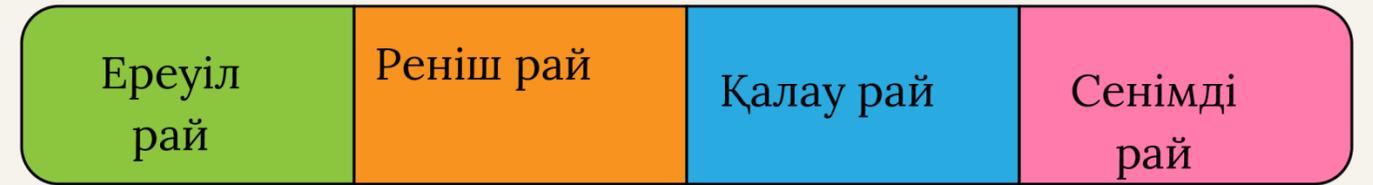
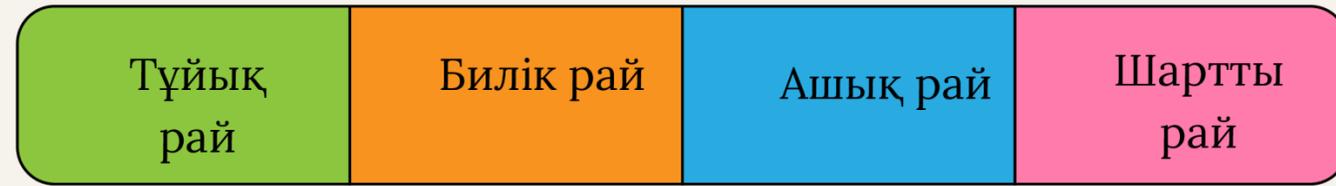
Шартты (барсаң)

Қалау (барғым келеді)

Рай түрі	Мағынасы	Жасалу жолы	Мысал	Коммуникативтік рөл
Ашық рай	Іс-әрекетті тікелей білдіреді	Етістік түбірі + шақ жұрнағы	Оқыдым	Нақтылық
Бұйрық рай	Іс-әрекетті бұйыру, өтіну	Түбір күйінде / -шы, -ңдар	Кел, отыршы	Сыпайылық, өтініш
Шартты рай	Іс-әрекет шарты	-са, -се	Келсең, айтам	Шарт, ықтималдық
Қалау рай	Тілек, арман	-ғы/-гі + келеді/еді	Барғым келеді	Эмоция, тілек

Рай түрлері

Ахмет Байтұрсынұлы райдың 14 түрін бөліп көрсеткен:

Райдың қалыптасуы

Етістік райлары көне түркі тілінен бері қалыптасқан.

Рай түрі	Көне түркі тіліндегі формасы	Қазіргі қазақ тіліндегі формасы	Мағынасы
Ашық рай	<i>барур, келүр</i> (қазіргі <i>барады</i>)	<i>барамын, келеді</i>	Нақты іс-әрекетті білдіреді
Бұйрық рай	<i>бар, кел</i>	<i>бар, кел, жаса</i>	Тілек, бұйрық мағынасын береді
Шартты рай	<i>барса, келсә</i>	<i>барса, келсе</i>	Шарттық, болжалды мағына
Қалау рай	<i>барғай, келгей</i>	<i>барғысы келеді</i>	Арман, тілек мәні

ҚЫЗЫҚТЫ МӘЛІМЕТТЕР

Түрік тілінде қазақтың «қалау райы» жеке формада жоқ, бірақ istemek етістігі арқылы беріледі: Gitmek istiyorum — «барғым келеді».

Ежелгі Орхон жазбаларында рай формалары мемлекеттік бұйрықтарда жиі қолданылған: «Беңгү ташқа бартым» – «Мәңгі тасқа бардым» (ашық рай).

Қазақтың ауыз әдебиетінде шартты рай мақал-мәтелдерде жиі кездеседі: «Еріншек адам елге сыйлы болмас, еңбек етсең, еліңе сыйлы боларсың».

Білімді бекітуге арналған тапсырмалар

<https://wordwall.net/resource/67996153>

https://www.educaplay.com/learning-resources/17006711-learning_resource.html

Әдебиеттер тізімі

1. А. Ысқақов. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы: Ана тілі, 1991.
2. Н. А. Баскаков. Историческая грамматика тюркских языков. – М., 1988.
3. Ж. Аралбаев. Қазақ тіліндегі етістіктер жүйесі. – Алматы, 1970.
4. А. Байтұрсынұлы. Тіл құрал